

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Muzsaly (Nagy- és Kis-). Ma már csak Nagymuzsaly van Bereg megye kárpátaljai részén. Ezt elemzi a FNESz. is (2: 202, *Nagymuzsaly* a.). 1232/1360-ban: *Muse*. 1337/59-ben már két falu: *Mwsay* és *Kysmusay* (Com. Bereg. 112). 1570-ben: *Nag Musaj* és *Kis Musaj* (Conscr. port.). A helységnévről a FNESz. (i. h.) véleménye: „puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással”. A két falu az 1657-es lengyel támadásig megvolt egymás szomszédságában, ezt követően Kismuzsaly elnéptelenedett, lakói Nagymuzsalyba költöztek (LEHOCZKY TIVADAR, Beregvármegye monographiája. Ungvárott, 1881. 3: 832). Még a mai formájában is impozáns templomrom őrzi Kismuzsaly emlékét.

Nem ez az egyetlen ilyen név (*Muse*, *Musei*, *Musai*, a helyesírási változatokat ne is számoljuk!) a történelmi Magyarországon. Sopron megyében is volt egy: 1232: *Musay*, 1928 óta Röjtökmuzsaj része (FNESz. 2: 428). Mindkét (-három) helység neve ugyanarra a személy-

névre megy vissza. De: a Sopron megyei falut *j*-vel (*Muzsaj*), a Bereg megyeit pedig *ly*-nal (*Muzsaly*) írják. Legelőször VÁLYI ANDRÁS tett különbséget: *Muzsaj* (Bereg m.), *Muzsai* (Sopron m.) (Magyar Országának Leírása. Budán, 1799. 2: 643). Aprócska, mondhatnánk, finom megkülönböztetés. 1851-ben FÉNYES ELEK már következetesen *Muzsaly*-t ír mindkét megyében (GeogrSz. 3: 122). Az 1863-as Hnt. „szentesítette” a két formát: *Nagy-Muzsaly*, *Kis-Muzsaly* (Bereg m.), *Muzsaj* (Sopron m.).

Természetesen ebből a helységnévből is keletkezett családnév. 1570-ben Beregardón (Ardo) írtak össze egy Stephanos *Musaj* nevű embert (Conscr. port.). KÁZMÉR MIKLÓS szótára is a *Muzsai* formát közli változatos helyesírással (CsnSz. 753–4). Bereg megyei családnévszótáramban a következő helységekben fordul elő: *Muzsai* ~ *Muzsay*: Lónya, Tiszakerceseny; *Muzsalyi*: Vári. Ez nem valami névváltoztatás útján keletkezett név, hanem inkább kárpátaljai jelenség. Ne feledjük, hogy a szovjet éra alatt a családneveket cirill betűkre írták át, és volt olyan – nem is egy – helység, amelyben nem volt magyar iskola. Így a nevek latin betűs leírása nem kis fejtörést okozott. Jártam több kárpátaljai temetőben is, és ott megfigyelhettem, hogy a *j* és az *ly* felcserélése nem volt ritka jelenség a fejköveken. Azt még valahogy el lehetett viselni, hogy a *Kajdi* nevet *Kalydi*-nak írták le, de a *Halydu* név már eléggé feltűnő volt számomra. Ez történt Váriban is a *Muzsalyi* névvel kapcsolatban (bár ekkor már a helységnevet is *Muzsaly*-nak írták). A 2002-es budapesti telefonkönyvben csakis a *Muzsai* ~ *Muzsay* név szerepel, a *Muzsalyi* pedig nem.

Félreértés ne essék, másfél évszázadnyi *Muzsaly* után nem akarom visszahozni a nyelvtörténetileg szabályos és helyes *Muzsaj* formát, most már zavart okoznék vele. Trianon után a csehek *Mužijovo*-ra változtatták a nevét (tkp. ’Muzsé emberei, faluja’). A Szovjetunióhoz való csatlós után ukránosították ezt a formát, így a község a mai napig is a *Мукаєво* nevet viseli.

MIZSER LAJOS

Megjegyzések dialógus szavunk értelmezéstörténetéhez. A magyar *dialógus* szó a latin *dialogus* közvetítésével a görög *διάλογος*-ból származik (vö. TESz. 1967, 1: 630). A görög szó az ’át, által, keresztül’ jelentésű *dia*- előtag (vö. BAKOS 1989: 178) és a beszéddel kapcsolatos fogalmakat jelölő *logosz* (vö. HAAG 1989: 1125) összetétele. A latin szó jelentése SZENCI MOLNÁR ALBERT latin–magyar szótárában (1604) ’személyek közt beszélgetés, közbeszélgetés’, PÁPAI PÁRIZ FERENC latin–magyar szótárának BOD PÉTER gondozta kiadásában (1767) szintén ’személyek közt beszélgetés’, valamint ’egymással való beszélgetés’. Mindkét szótárban a beszélgetés *személyek közt*, azaz két vagy több személy és nemcsak két személy között jön létre. Nem véletlen, hogy SZENCI MOLNÁRNál *közbeszélgetés* jelentésben is szerepel. *Dialógus* szavunk első jelentése az ÉrtSz.-ban (1959) ’párbeszéd, beszélgetés’, az ÉKsz.-ban (1972) ’párbeszéd’. Megjegyzendő, hogy ugyanott a *párbeszéd* szó jelentése ’két személy beszélgetése’. A *dialógus* szó jelentésének fent adatolt szűkítésében, éppúgy, mint a kettőnél több személy közötti beszélgetést az utóbbi időben jelölni szándékozó műszóhasználatban a szó eredeti előtagjának egy másik előtaggal történő hallgatólagos és aligha elfogadható felcserélése érhető tetten. Példáimat – ritkított szedésű kiemeléseket alkalmazva – néhány elméleti igényű írásból merítem.

Az első idézet Kovács András Ferenc seiseit mint a költészeti hagyománnyal folytatott párbeszéd megnyilatkozásait értelmezi: „az intertextualitás itt megjelenő formája nem any-

nyira egy szimpla posztmodern permanencia esete, mint inkább olyan időbeli-»hosszmenti« dia- vagy polylogusok kezdeményezése a hagyománnyal, amelyek [...] a rajtuk keresztül való [...] költészeti memória kultúráteremtő funkcióját hangsúlyozzák” (KULCSÁR SZABÓ 1994: 168–9).

A második idézet az előzőhöz tárgyában is, műszóhasználatában is kapcsolódva Kovács András Ferenc egyik költeményének lírai alanyáról állapítja meg, hogy „megszólalása [...] nem monológként, hanem sok pólusú dialógusként [...] hatott”, a lírai alany ugyanis „a költői hagyomány polylogikus játékkerébe lépve teremtődött” (ORBÁN 2000: 193).

Az olvasók széles rétegeit megszólító tudományos szövegek után a harmadik idézet olyan kézikönyvből származik, amelyik az egyetemi és főiskolai hallgatók közvetítésével szintén sokakhoz szólhat. A kézikönyv szükségesnek tartja leszögezni, hogy „a dialógus több beszédpartner esetén plurilógussá bővül”, majd a műszót a kötet fogalomtárában így értelmezi: „plurilógus = több beszédpartnerrel kibővülő dialógus” (SZIKSZAINÉ NAGY 1999: 331, 471).

A negyedik idézet az előbbi kézikönyvhöz csatlakozó gyakorlókönyv egyik feladata: „Elemesse a következő plurilógusban a szövegek közötti kapcsolódás fajtáit!” (SZIKSZAINÉ NAGY 2001: 252).

Az ötödik és egyben utolsó idézet eredetileg szónoki beszédként (székfoglalóként) elhangzott szövegből való: „Az ecclesia colloquens [...] egyszerre jelenti az Istennel és az emberekkel beszélgető egyházat. Ezért jó – állítja a szónok –, ha a »dialógus« szót egy kicsit megtekerve »trialógusról« beszélünk, hiszen emberi beszélgetéseink is coram Deo, Isten színe előtt folynak” (FABINY 2006: 13).

Kétség nem férhet hozzá, hogy a *dialógus* szó ’át, által, keresztül’ jelentésű görög *di-* előtagjának a hallgatólagos felcserélése a ’kettős-, két-’ jelentésű görög–latin *di-* előtaggal (vö. BAKOS 1989: 178), illetve a kettőnél több beszélőre vonatkoztatott *poly-* vagy *pluri-* előtagú változatok szembeállítása a nemcsak két beszélőre vonatkozó *dialógus* szóval téves. A művi *tria-* előtaggal „megtekert” *trialógus* szó pedig legfeljebb erőltetett szójátékként vehető számba.

Végezetül hadd idézzem a francia nyelvbe bekerült *dialogue* szó „kis” Larousse-beli értelmezéseit (1971: 316): *conversation entre deux ou plusieurs personnes* (két vagy több személy beszélgetése), továbbá *ensemble des paroles échangées entre les personnages d’une pièce de théâtre, d’un film* (egy színműben, egy filmben a szereplők egymással váltott szavainak összessége).

A hivatkozott irodalom

BAKOS FERENC 1989. Idegen szavak és kifejezések szótára. 9. kiad. Akadémiai Kiadó, Bp.

ÉKsz. = Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.

ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk., A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959–1962.

FABINY TAMÁS 2006. Conservando et renovando. Miskolci Keresztény Szemle, II. évf., 2. sz., 7–18.

HAAG, HERBERT 1989. Bibliai lexikon. Szent István Társulat, Bp.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ 1994. Az új kritika dilemmái. Balassi Kiadó, Bp.

Larousse = Nouveau petit Larousse. Paris, 1971.

ORBÁN GYÖNGYI 2000. Háttérelmzések. Komp-Press, Kolozsvár.

PÁPAI PÁRIZ FERENC 1767. Dictionarium Latino–Hungaricum. Nagyszeben.

SZENCI MOLNÁR ALBERT 1604. Dictionarium Latinoungaricum. Nürnberg.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999. Leíró magyar szövegtan. Osiris, Bp.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2001. Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. Osiris, Bp.

TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk., A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967–1984.

MÓZES HUBA

Darvadozva *. Tóth Árpád „Hivogató” című versében, amelyben kedvese előtt szomorúan emlékezik vissza ifjúságának víg napjaira, így él egy sokat sejtető, sajtós szóval: a *darvadozik* ige határozói igenevével:

Én szép ifjuságom
Sárgul hervadozva,
Ülök már a sutban
Lomhán *darvadozva*, –
Ilyen vagyok én már,
Fanyar, csöndes, fáradt,
Így szeress, ha kellek,
Nem járok utánad!

Kérdés, hogy itt a 'szomorkásan tölti idejét' jelentésű *darvadozva* a *daru* : *darvak*, *darvas* madárnév származéka-e, és ha igen, a szónak ez az értelme, egyáltalán sok mindent felidéző stílusértéke hogyan alakult ki.

MÉSZÖLY GEDEON, a Szegedi Egyetem nyelv- és irodalomtudományban, néprajzban, művelődéstörténetben egyaránt járatos volt professzora mindezt részletesen megvilágítja „Juhász Gyula darvadozása és Petőfi rónája” című jellegetesen megkapó tanulmányában. Abból indul ki, hogy a daru kedves madara – sajnos, ma már azt mondhatjuk: volt – a magyar népek. Chernel Istvánt, a madarakkal foglalkozó tudomány képviselőjét idézi: „... nemcsak tollai révén volt nálunk népszerű a daru. Egész lényével befészkelte magát a magyarság lelki világába... Nincs is több nemzet, mely úgy ismerte volna madarunk szokásait, mint mi. Ez a szoros viszony pedig abból fakadt, hogy a daru is ott tanyázott, ahová a magyart természet hajtotta: a végtelen rónán; hogy a daru is daliás, mozgásaiban délceg, büszke alak, amivel bizonyos nemzeti vonásaink rokonok. – Közmondás, népdal, hasonlat, vonatkozás, népies költőink szerepeltetik a darut. Ott találjuk a gyermekkönyvekben, a címerekben, mesében, tréfában, komoly beszédben bizonyosságul, hogy mily sok kapcsolat van közte és köztünk!” Eötvös Károly meg ezt írja: „Hallottad-e hangját? Azt az egyszerű, de érces, erős hangot? Mikor ott repül fent, az egek magasában, tizenkettő az egyik szárnyon, másik tizenkettő a másik szárnyon, mint a hegyes ék, V betű alakban előre robogva, elől a vezérdaruval, aki harsány hangon le-lekiált a földszín mélységére: daru, daru! – Láttad-e őket, mikor kora

* Elhangzott a Kossuth rádió Édes anyanyelvünk adásában.

hajnalban s mikor alkonyatkor *darvadoznak* a lápon, a szigeten, s feltartott fejfel hol egy kiabál, hol valamennyi kiabál, s mindegyik tizenháromszor kiáltja el egymás után Kátára, Kátára!”

A *darvadozik* igét tehát eredetileg annak a jelölésére használták, hogy a daruk hajnalban és alkonyatkor csoportosan játszanak, kiabálnak. Innen fejlődött ki – emberekre vonatkoztatva – a ’vigadozás közben ordítozik’, illetőleg ’csoportosan beszélget’ jelentése. Azután mint a Szeged vidéki nép tájszavát Tömörkény István – ahogy MÉSZÖLY jellemzi: a víz menti nép lelkének, nyelvének jó ismerője – vitte bele az irodalomba, de inkább már ’csöndesen beszélget’ jelentésben. Egyik elbeszélésében többek között ezt olvashatjuk: „Kiteszik Lőrincnek a poharat a középső asztalra, azután újból csönd, ülnek hárman háromfelé. Amíg olyan sötét nincs, hogy egymásnak vaktában nekimenne az ember, nem szokás lámpát gyújtani. »Amíg egymást látjuk« véli a bormérő »kár a világító olajat fogyasztani. *Darvadozzunk.*« – A darvadozás a sötétben való beszélgetés művészeté.”

Tömörkénytől aztán Juhász Gyula vette át a szót, nála azonban – egyéniségét ismerven: érthetően – még inkább szomorkássá, szinte hangtalanná lett a darvadozás. „Negyvenhatosok. In memoriam” című versének néhány sora így szól:

Hűs Tisza partjáról, hol a szürke füzes szomorún leng,
Nagy jegenyék dala zsong, szőke akác mosolyog,
Hol Dugonics búsong, Dankó muzsikál és méla Tömörkény
Darvadozik anyaföld csöndes eressze alatt,...

„Darvadozás” című megható költeményében siratja el aztán kedves barátját.

Végül Móra Ferenc, a kiváló stílusú szegedi író révén jut el a *darvadozik* szó a pesti íróársaságokba, majd tőlük Tóth Árpádhoz. Íme így érlelték, ízesítették írónk, költőink a Tisza menti nép hangulatos szavát. Nagyon igaz tehát Maupassant megállapítása: „A szavaknak lelkük van.”

Körbetartozás *. 2006 júliusának végén szerepelt egy ilyen című cikk a Magyar Nemzetben: „Ezermilliárdos körbetartozás hazánkban?”, majd írója jelezte, hogy „a jelenség főként az építőiparban érzékelhető”. Számomra a *körbetartozás* szó tűnt fel, és egyúttal az, hogy ebben a mostanában keletkezett szóban a *körbe-* igekötő mintegy bizonyította, hogy ebbe a szófajba tartozó elemek napjainkban is létrejönnek. Tanulságos lehet tehát a *körbe-* igekötő alakulását végigkövetni.

Az 1961-es értelmező szótár még igekötőként nem veszi fel, és csak egy összetételének adja meg a jelentését: ’körbejár’. Az 1972-es értelmező kéziszótár már – „ritka” jelzésű – igekötőként értelmezi (’a körhöz hasonló vonalban’), és két összetételét említi: *körbeáll* és *körbejár*. Az 1984-es helyesírási szabályzat több mint félszáz igekötőt felsorol, de ez nincs közöttük. Az 1999-es nagy helyesírási szótár igekötőként ugyan nem említi, de négy összetételét felsorolja: *körbeáll*, *körbejár*, *körbefogat*, *körbefut*. A 2003-ban megjelent

* Elhangzott a Kossuth rádió Édes anyanyelvünk adásában.

második kiadású értelmező kéziszótár megtartja a *körbe*- szóalak „igekötő”, illetve „ritka” minősítését, de felveszi a *körbejár* harmadik, elvont jelentését – amelyben a *körbe*- már igazi igekötőként viselkedik –, majd felsorol több összetételt: *körbejár*, *körbeáll*, *körbekérdez*, *körberöhög*, *körbetelefonál*, *körbever* (sportbeli kifejezés) és *körbevesz*. Továbbá elsőként értelmezi a *körbetartozás* főnevet is „sajtó” minősítéssel: „Az a tény, helyzet, hogy vállalatok, bankok stb. sorozatban tartoznak egymásnak”. Végül a 2004-es Osiris kiadású helyesírásban a felvett 58 igekötő között ott van a *körbe*- is, a szótári részben 17 összetételével.

Néhány fontos dolgot megállapíthatunk az eddig mondottakkal kapcsolatban. Először is az igekötő nagy nyeresége nyelvünknek. Nem véletlenül jegyezte meg néhány évvel ezelőtt MIKKO KORHONEN, hogy a magyar nyelv akkor távolodott el a finnugor nyelvek családjától, amikor kifejlesztette az igekötőt. – Másodsor: a XV–XVI. századra kibontakozó igekötő-rendszerünk sokféle jelentésbeli, mondattani és stilisztikai funkciót alakított ki. Mivel az igekötők helyet jelentő nyelvi alakulatokból jöttek létre – gondoljunk effélékre: „a szeg *belemegy* a fába”, „*kijött* a szobából” –, elsősorban irányt jelölnek: *kimegy*, *lehull*; átvitt értelemben is: *kimond*, *szétkürtöl* valamit. Ebből a – mondhatnánk – alapfunkcióból aztán létrejött a cselekvés és történés lefolyásának a legkülönbözőbb módjait, árnyalatait kifejező számos szerepük. Utalhatunk a befejezettségre, pl. *megebédel*, *leír*; a cselekvés tartósságára, pl. *elbeszél* valamit; a cselekvés elkezdésére, pl. *elindul*, *felfigyel* valamire; a cselekvés eredményes vagy éppen túlzott voltára, pl. *levizsgázik*, ill. *eltúloz*; valaminek az elhibázott voltára, pl. *elszózza* a levest; aztán tárgyassá is teheti az igét, pl. *fut*: *végigfutja* az újságot, *mos*: *kimossa* a ruhát; de megváltoztathatja az ige vonzatát is, pl. *lép* (valahol): *kilép* (valahonnan), *belép* (valahová), *rálép* (valamire). – Harmadsor: a *körbetartozik*, *körbetartozás*, *körbetartozó* azt bizonyítja, hogy igekötők napjainkban is keletkeznek.

SZATHMÁRI ISTVÁN